

KEES FLOOR

Het vaststellen van de gemeentegrenzen van Rhenen in 1818

Burgemeesters bepalen tijdens een rondgang de buitengrenzen

Op 17 februari 1818 meldde landmeter der eerste klasse A. Slits zich bij het gemeentehuis van Rhenen. Hij was in het gezelschap van een controleur der Directe Belastingen en had een afspraak met burgemeester H.J. Roghair. Gezamenlijk gingen ze de grenzen van de gemeente Rhenen formeel vastleggen.

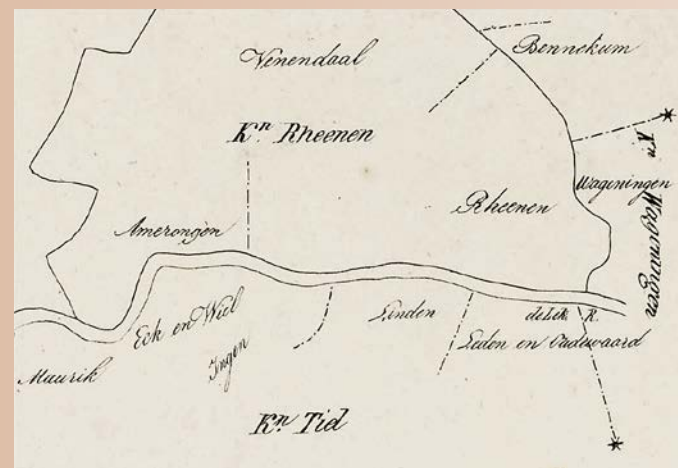
Rondgang

Dit gebeurde in het kader van de aanzet tot de instelling van het Kadaster, dat uiteindelijk overigens pas op 1 oktober 1832 van start ging. In de voorbereidingsperiode moesten eerst de grenzen van alle gemeenten worden bepaald. Vervolgens werd het grondgebied van elke gemeente opgedeeld in secties, waarna de opmeting van de afzonderlijke percelen een aanvang kon nemen. In het tijdvak 1818-1833 werden van alle Utrechtse gemeenten de buitengrenzen bepaald. Rhenen was dus betrekkelijk vroeg aan de beurt.

De procedure die bij de grensbepaling gevolgd moest worden, was beschreven in de zogeheten *Méthodique Verzameling*.¹ Dit document stamde uit de Franse tijd, maar na het vertrek van de Fransen bleven de regels onverminderd van kracht. Alle belanghebbenden moesten bij de vaststelling van de gemeentegrenzen aanwezig zijn. Aldus verzamelden zich de burgemeesters van de steden Rhenen en Wageningen en de schouten van de 'gemeenten ten plattelande'. Het zou nog tot 1825 duren voordat deze schouten zich ook burgemeester mochten noemen. Aldus waren ook burgemeester M.A. van Ommeren van Wageningen en de schouten van de overige buurgemeenten naar het stadhuis afgereisd 'ten einden in derzelve wederzijds bijzijn de grensscheiding op te nemen van het grondgebied van Rheenen'. De burgemeesters en schouten konden zich laten bijstaan door een of meer aanwijzers, personen die goed op de hoogte waren van de situatie ter plaatse. Voor Rhenen trad vrederechter (kantonrechter) J.C.P.E. Menso op als aanwijzer.

Een belangrijk onderdeel van de procedure ter bepaling van het grondgebied van een gemeente vormde een rond-

gang langs de buitengrenzen. In ons geval begon deze 'groepswandeling' aan de Nederrijn in de buurtschap Elst, bij het punt waar de grens met Amerongen was gemarkeerd door een paal op de waterkering; daar moest het bovengenoemd gezelschap dus eerst naar toe. Tijdens de wandeling bleef het grondgebied van Rhenen steeds aan de rechterhand; links lag het grondgebied van achtereenvolgens de gemeenten Amerongen, Veenendaal, Bennekom en Wageningen. De bevindingen dienden te worden vastgelegd in een proces-verbaal van grensbepaling, bestaande uit evenveel artikelen als er buurgemeenten waren. Ook moest er per buurgemeente een zogeheten figuratieve schets der grensscheiding worden vervaardigd, die als hulp bij het opstellen van de tekst, of later ter verduidelijking ervan kon dienen en als bijlage aan het proces-verbaal werd toegevoegd.

↑ Op deze 'Figuratieve schets van de provincie Utrecht' staat schematisch aangegeven tussen welke gemeenten afspraken moesten worden gemaakt betreffende hun onderlinge grenzen. Rhenen kende naast Amerongen, Veenendaal, Bennekom en Wageningen aan de overzijde van de Nederrijn nog vier buurgemeenten.

↑ Burgemeester H.J. Roghair ontving op 17 februari 1818 landmeter Slits op het gemeentehuis van Rhenen, hier rechts. Samen zouden zij een rondgang langs de buitengrenzen van de gemeente maken om in overleg met de burgemeesters van de buurgemeenten de grens vast te stellen.

Amerongen

De gemeentegrenzen die in 1818 bepaald werden, kwamen natuurlijk niet zomaar uit de lucht vallen. Er bestonden ook eerder al vage of minder vage grenzen tussen de verschillende gemeenten en hun voorlopers, die nu als richtlijn konden dienen. Zo was er in 1717 een limietscheiding tussen Rhenen en Amerongen tot stand gekomen, waarna de grens was gemarkeerd met vier palen.² De meest noordelijke grenspaal bevond zich aan het eind van de Slaperdijk waar het grondgebied van de gemeenten Rhenen, Amerongen en Veenendaal samenkwam. Van de beide andere palen stond er een op de Streek (Vissersweg), een zijweg van de Utrechtsche benedenweg (Rijksstraatweg), en de andere op de heide bij het Galgenveld (Galgenberg). Men hoefde dus weinig anders te doen dan vanaf het beginpunt naar de Slaperdijk te lopen langs de beide tussengelegen palen, het artikel voor het proces-verbaal te formuleren en de laatste hand te leggen aan de tekening van de grens. Daar werd ook artikel 1 van het proces-verbaal van grensbepaling gesloten en voorzien van de handtekeningen van Roghair, Menso en de schouten H.G. Scharff van Amerongen en J. Smith van Veenendaal.

Behalve in 1818 had er ook al in 1813 onder Frans bestuur een grensbepaling plaatsgevonden van onder andere de gemeenten Rhenen, Amerongen en Veenendaal.³ Daarbij was het draaiboek gevolgd dat in 1818 nog ongewijzigd van kracht was. Men kon dus beschikken over de teksten die destijds waren opgesteld en de bijbehorende schetsen. Kennelijk was men in 1813 te werk gegaan met de Franse slag, want tekst en schets voldeden niet meer. De weg de Streek, die volgens het Amerongse proces-verbaal van grensbepaling van 1813 onder Rhenen viel, ressorteerde in 1818 onder Amerongen.⁴ Verder werd het aantal grenspalen in 1813 niet gespecificeerd; er wordt gesproken van 'enige paalen'.⁵ De in het proces-verbaal genoemde wegen Veenendaalsche weg en Utrechtse bovenweg waren in 1818 niet terug te vinden.

Kennelijk heeft landmeter Slits of een van zijn medewerkers de schetsen uit 1813 gebruikt bij zijn werkzaamheden. Van deze tekening van 1813, waarvan de oorspronkelijk gebruikte teksten in het Frans gesteld zijn, werden begrippen in het nieuwe proces-verbaal van 1818 overgenomen, zoals het Galgenveld, de Utrechtse benedenweg en de woning van Laurens van de Bovenkamp vlak bij de grenspaal aan de Streek. Er staan kruisen door de Veenendaalsche weg en Utrechtse bovenweg, met in het Nederlands de opmerking: 'deze wegen zijn door de indicateurs (aanwijzers) niet kunnen aangewezen worden.'

Veenendaal

Bij het vaststellen van grenzen maakt men bij voorkeur gebruik van herkenningspunten in het landschap. Dat is echter niet altijd mogelijk, zoals in het geval van de door het Elsterbos lopende grenslijn met Amerongen. Het gevolg van het ontbreken van herkenningspunten is vaak dat

↑ Met de wens om te komen tot de instelling van het Kadaster werd het noodzakelijk dat landmeters tot betrouwbare metingen kwamen. Het was een vakgebied waar militairen veel ervaring hadden opgedaan. Deze Franse militaire landmeters maken daarbij gebruik van een planchet en vizierlineaal.

grenzen getrokken worden volgens een min of meer willekeurige rechte lijn.

Bij het vastleggen van de grens met Veenendaal, dat zich in 1795 had losgemaakt van Rhenen, moesten landmeter Slits en zijn gezelschap vanaf de paal aan de Slaperdijk zuidoostwaarts ook enkele rechthoekige trajecten afleggen. Er stonden palen bij 'het schapenhok van Cornelis Slok', aan de Kerkweg op Veenendaal (Kerkewijk) en aan de Schoutensteeg. Langs deze steeg ging het vervolgens verder in noordoostelijke richting tot men op de scheiding van de Meent van de stad Rhenen en de zogeheten Landen van de Buurten van den Dijk het water van de Grift (Bisschop Davidsgrift; thans Valleikanaal) bereikte. Daar werd artikel 2 van het proces-verbaal van grensbepaling gesloten en voorzien van de handtekeningen van Roghair, Menso, Smith en schout E.D. van Meurs van Bennekom.

Bennekom en Wageningen

Hierna zetten landmeter Slits, burgemeester Roghair en de overige leden van het gezelschap hun werkzaamheden volgens dezelfde procedure voort. Er kwamen nu meer herkenningspunten waarvan ze bij de beschrijving van de ge-

→ Het proces-verbaal van de inmetingen van de onderlinge gemeentegrenzen werd aangeboden aan de gouverneur van de provincie Utrecht, J.M. baron van Tuyll van Serooskerken van Vleuten, die de onderling gemaakte afspraken moest goedkeuren.

en de controleur der Directe Belastingen. Vervolgens ging het document naar de gouverneur van de provincie Utrecht, J.M. baron van Tuyll van Serooskerken van Vleuten, die het op 11 maart accordeerde.

Twijfels

De bovenstaande reconstructie van de gang van zaken op 17 februari 1818 bij de grensbepaling van de gemeente Rhenen is gebaseerd op het daarvan opgemaakte proces-verbaal van grensbepaling. Ook in de meeste andere Nederlandse gemeenten werd een vergelijkbaar proces-verbaal opgemaakt.⁶ Toch lijkt er het een en ander niet te kloppen van het beeld dat ons wordt voorgeschoteld. Heeft de wandeling inderdaad plaatsgevonden op één dag? De omtrek van de gemeente Rhenen bedroeg ruim 30 kilometer en de grenzen lopen vrijwel nooit over gemakkelijk begaanbare wegen. Misschien is het traject langs de Nederrijn niet afgelegd; het proces-verbaal noemt namelijk bij de opsomming van gemeenten die aan de linkerhand van de rondwandeling gelegen zijn, de gemeenten aan de overzijde van de rivier niet. Dat scheelt bijna 9 kilometer, maar dan nog is er 21 kilometer te overbruggen. In sommige gevallen weten we zeker dat er meer dagen nodig waren. Zo bedroeg de omtrek van Zeist maar liefst 54 kilometer. De landmeter die in augustus 1824 de grenzen van Naarden opnam, was in dat opzicht eerlijker; hij noemt in het proces-verbaal vier opeenvolgende dagen waarop er in het vrije veld aan de vaststelling van de grenzen was gewerkt.

De rondgang rond de gemeente Rhenen en het vaststellen van het proces-verbaal van grensbepaling in februari 1818 vond plaats kort nadat er op 1 januari van dat jaar verscheidene wijzigingen waren opgetreden in het gemeentelijk landschap. Op nieuwjaarsdag ging de in het document genoemde, nieuwe gemeente Lede en Oudewaard van start.

meentegrenzen gebruik konden maken. Zo liep de grens met Bennekom voor ongeveer 1800 meter langs de Grift. De Eemwal vormde de grens met Wageningen. Dit was een inmiddels verdwenen dijk die in de middeleeuwen was aangelegd langs het riviertje de Kromme Eem. Deze natuurlijke waterloop werd later vervangen door de Bisschop David Grift. De grens liep verder langs de Haarwal, de Grebbedijk en twee sloten en liep uiteindelijk door tot aan de Nederrijn. Steeds werd bij het bereiken van een volgende gemeente het desbetreffende artikel van het proces-verbaal van grensscheiding afgesloten en door de belanghebbenden ondertekend.

Tot zo ver ging alles nog volledig volgens het boekje. Elke gemeente kreeg tot dat moment een eigen figuratieve schets der grensscheiding, zoals het hoorde. Aan de zuidgrens van de gemeente Rhenen, die gevormd werd door de Nederrijn, zou dat echter tot onnodig extra werk leiden; er werd volstaan met één schets voor de laatste vier buurgemeenten Heusden, Lede en Oudewaard, Lienden en Ingen. De tekst in de artikelen over de grens met deze gemeenten kon kort gehouden worden. Overigens omvatten burgerlijke gemeenten in Gelderland vaak verscheidene kadastrale gemeenten. Zo bevatte de burgerlijke gemeente Lienden de kadastrale gemeenten Lienden en Ingen, terwijl de burgerlijke gemeente Ede de kadastrale gemeenten Ede, Bennekom, Gelders Veenendaal, Lunteren en Otterlo omvatte.

Het volledige proces-verbaal van grensbepaling werd 19 februari 1818 afgesloten en ondertekend door de landmeter

→ De zuidelijke grens van de gemeente Rhenen werd gevormd door de Nederrijn. Ook zonder intensief overleg met de collega's van de gemeenten Ingen, Lienden, Lede en Oudewaard, en Heusden kon de burgemeester van Rhenen in het proces-verbaal laten vastleggen dat de rivier de grens vormde.

↑ Aan de voet van de Grebbeberg begon na het passeren van de Grebbesluis – hier afgebeeld – de Grebbedijk. Ook die vormde voor een deel de grens van Rhenen met Wageningen.

↓ De Grift – die van de Grebbesluis door het Binnenveld richting Veenendaal loopt – vormde in 1818 voor ongeveer 1800 meter de grens tussen Rhenen en Bennekom.

Daarnaast ging Bennekom op in Ede en verhuisde Ingen van Maurik naar Lienden, maar in beide gevallen bleven de dorpen bestaan als zogeheten kadastrale gemeente. Door deze wijzigingen kon E.D. Meurs, die vanaf 1 januari schout van Ede was, tekenen als schout van Bennekom. Schout A. Verbrugh van Lienden tekende tevens als schout van Ingen; zijn collega D. de Rooy van Maurik stond in deze voortaan buitenspel.

Andere wijzigingen die per 1 januari 1818 waren opgetreden, zijn in het proces-verbaal van grensbepaling echter niet terug te vinden. Zo ging Heusden op 1 januari 1818 op in Kesteren en verviel het als kadastrale gemeente. Toch komen we Heusden nog tegen in het document. Verder zette M.A. van Ommeren zijn handtekening voor Wageningen. Hij was in 1818 echter geen burgemeester meer van die stad, al zou hij dat later nog voor de tweede maal worden. G. v.d. Zande tekende het artikel in het proces-verbaal over de grens met Wageningen als schout van Heusden en het artikel over de grens met Heusden als schout van Heusden en Kesteren, mogelijk op verschillende momenten. Het heeft er dus alle schijn van dat de voorbereidingen om te komen tot een proces-verbaal van grensbepaling al in de loop van 1817 waren begonnen. De datum van de rondgang langs de grenzen is mogelijk tamelijk willekeurig gekozen.

Twijfels over de in processen-verbaal opgegeven data zijn er ook wel bij andere gemeenten. Zo zijn bijvoorbeeld die documenten van onder meer Maarssenbroek en Maartensdijk gedateerd op zondagen; in beide gevallen waren ze

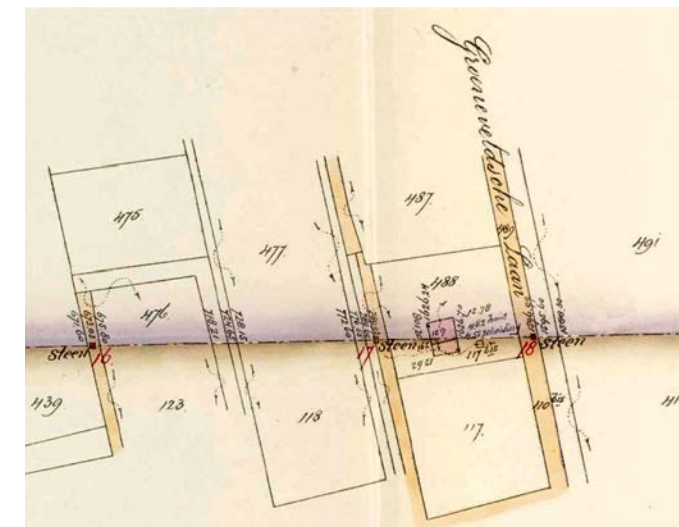
ondertekend door de ons inmiddels bekende landmeter A. Slits. Zijn collega J. Vesters dateerde in 1832 het proces-verbaal van grensbepaling van Baambrugge eveneens op een zondag.

“Met de goedkeuring door de gouverneur van de provincie Utrecht van het proces-verbaal van grensbepaling lag de gemeentegrens van Rhenen formeel vast”

Het lijkt ook onwaarschijnlijk dat alle burgemeesters de hele rondgang hebben meegelopen. Men gaat er meestal van uit dat ze alleen deelnamen aan het gedeelte dat de grens vormde met de eigen gemeente. Vaak waren er ook al processen-verbaal waarin burgemeesters of schouten van twee aan elkaar grenzende gemeenten hun gemeenschappelijke grens voorlopig hadden vastgelegd. In verscheidene processen-verbaal van grensbepaling, bijvoorbeeld die van gemeenten uit de Kromme-Rijnstreek, wordt daaraan gerefererd. Een voorbeeld van zo'n overeenkomst tussen twee aan elkaar grenzende gemeenten is nog bewaard gebleven bij de beschrijving uit 1818 van de grens tussen Amerongen en Leersum. Het officiële proces-verbaal van grensbepaling werd op die manier een soort van optelsom van eerder overeengekomen grenzen.

Grens met Veenendaal opnieuw ingemeten

Met de goedkeuring door de gouverneur van de provincie Utrecht van het proces-verbaal van grensbepaling van de gemeente Rhenen en de daarbij behorende bijlagen, lagen de gemeentegrenzen formeel vast. Later werd er nog eenmaal een nieuwe bijlage toegevoegd. Aanleiding was de onduidelijkheid van de grenzen van Veenendaal. De grenzen van deze buurgemeente waren in het veld onvoldoende herkenbaar en de opgemaakte processen-verbaal gaven geen uitsluitsel over hoe ze precies liepen. Daarom werden alle grenzen met aangrenzende gemeenten, dus ook die met Rhenen, in 1893 en 1894 opnieuw opgemeten. Langs de

↑ De grens tussen Rhenen en Veenendaal moest in 1893 opnieuw worden ingemeten. Om deze grens beter te markeren werden er 34 basaltstenen geplaatst, waarvan de stenen 16, 17 en 18 rond een woning stonden waar de gemeentegrens dwars doorheen liep.

grens tussen Veenendaal en Rhenen werden 34 basaltstenen bijgeplaatst om deze beter te markeren. De figuratieve schetsen der grensscheiding werden in 1908 opnieuw getekend.

De percelen langs de grens werden nu aangeduid met hun kadastraal nummer; in 1818 gebeurde dat nog met de naam van de eigenaar. De nieuwe schetsen werden als bijlage aan de bestaande processen-verbaal toegevoegd. De afbeelding op deze pagina geeft een detail van die schets, met basaltstenen 16, 17 en 18. De grens loopt er dwars door een woning, wat eerder ook al zichtbaar was op de kadastrale kaart die in 1819 van dat gebied was gemaakt. De omgeving die op de figuur is weergegeven, ging in 1960 over naar Veenendaal. Toch is er ook vandaag de dag op een andere plek langs de grens nog een woning waarbij de gemeentegrens tussen Rhenen en Veenendaal dwars door de woonkamer loopt!

Verantwoording

Noten

1. *Méthodique Verzameling der wetten, decreten, reglementen, instructiën en beslissingen, betreffende het Cadaster van het Fransche Rijk*, eerste deel, Amsterdam 1812.
2. H.P. Deys, 'De grens tussen Amerongen en Rhenen', in: *Oud Rhenen* 25 (2006), nr 1, 4-13.
3. Werkgroep kadastrale atlas provincie Utrecht, *Rhenen in 1832. Grondgebruik en eigendom dl. Tekst* (met bijdragen van D.T.

Koen en H.P. Deys), *dl. Kaarten* (34 kaartbladen), Kadastrale atlas provincie Utrecht 8, Utrecht 2002.

4. Het Utrechts Archief, toegang 1294, inv.nrs. 2690 (Amerongen 1813, Veenendaal 1818), 3799 (Amerongen 1818, Rhenen 1818).
5. Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht, toegang 73, inv.nr. 377 (Amerongen 1818) en toegang 152, inv.nr. 624 (Rhenen 1818).

6. A.J. van der Meer, *Gemeentegrenzen in Nederland. Een juridisch, technisch en kadastraal onderzoek*, proefschrift TU Delft, Amsterdam 2007.

Over de auteur

Kees Floor werkte bij het KNMI in De Bilt en publiceerde talrijke artikelen voor weerbladen en periodieken van historische verenigingen.